

A svájci német népnyelv néhány érdekessége

A svájci német népnyelv izgalmas terület a nyelvek iránt érdeklődők számára. WILLIAM G. MOULTON, a Princeton University professzora Zürichben ez év januárjában előadást tartott ezzel a címmel: *Die schweizerdeutschen Mundarten als linguistisches Laboratorium*. Ugyanő már 1941-ben „Swiss German Dialects and Romance Patois” című disszertációjában az ún. *Bergschweizerdeutsch*-t és a közvetlen szomszédságban élő *romand* (svájci francia) sokrétű kapcsolatait igyekezett feltárni és rendszerezni, s így a nyelvek közötti állandó érintkezés (Sprachkontakt) problematikájába nyúlt bele. „Nyelvészeti laboratórium”, különböző nyelvek érintkezési vonala, nem lehet érdektelen nemzetközi viszonylatban sem.

STEFAN SONDEREGGER, a zürichi egyetem professzora a svájci nyelv-művelő társulat (Deutschschweizerischer Sprachverein) 60 éves fennállásának ünnepe alkalmából kiadott füzetben *Ein Jahrtausend Geschichte der deutschen Sprache in der Schweiz* címmel írt összefoglaló tanulmányt,¹ s ebben a svájci német népnyelv három fő jellemző vonását a következőkben jelöli meg:

1. A nyelvjárás és a Schriftsprache állandó egymásmellettségében — ma úgy mondanók: koegzisztenciájában. Ebben a nyelvjárásé a döntő szerep, az elsőség. Kizárólag ez — svájci németek között — a társalgás nyelve, ezt használják az üzleti életben, a legtöbb tárgyalás lebonyolítására, s még a nagyvárosokban sem tapasztalható szociális nyelvhatár nyelvjárás és Hochsprache között, sőt, a legműveltebbek, legválasztékosabban beszélők ügyelnek legjobban a nyelvjárás tisztaságára. OTTO VON GEYERZ, a svájci német népnyelvvel kapcsolatos nyelv-művelési mozgalom egyik nem régiben meghalt leglelkesebb harcosa adta ki a jelszót: Reines Schriftdeutsch, reine Mundart!

2. A második jellegzetes vonás — SONDEREGGER szerint — a szomszédos román nyelvekkel való állandó kontaktus, amely nemcsak szavak, kifejezések állandó infiltrációjában mutatkozik meg, hanem megérződik a stíluson, képalakotáson, nyelvrítmuson is.

3. A harmadik jellemző vonás: a svájci német népnyelv archaikus volta. Tudvalevően a svájci német nyelvjárások egyik legpatinásabb, legrégeiesebb változata a német nyelvnek. Ezek erősen izolált szórványokon vagy nyelv-szigeteken, mint pl. Tessinben vagy az észak-olaszországi Piemontban nemcsak a svájci német népnyelvre általánosságban jellemző középfelnémet jelleg és hangzást őrizték meg (gondoljunk A. W. SCHLEGEL-re, akit Svájcban jár-

¹ Sprache, Sprachgeschichte, Sprachpflege in der deutschen Schweiz. Sechzig Jahre Deutschschweizerischer Sprachverein 1964. Geschäftsstelle des Deutschschweizerischen Sprachvereins Zürich. Idézett cikk a kötetben 7—29. 1.

ván a hegyilakók beszéde a Minnesänger-ekre emlékeztet), hanem gyakran a nagyon színes és gazdag vokalizálásban félreismerhetetlenül Althochdeutsch elemeket is rejtnek magukban. Példát hozunk majd a tessini Bosco-Gurin faluból. Ez Locarnótól nem messze, 1500 m magasan fekszik, lakói egy része, kis töredéke alemann, akik a XIII. században Wallisból a Furka-hágón át települtek be, megmaradtak s olaszok között élnek, megőrizve ősi nyelvüket, amelyet az olasz lakótársak szintén védenek, büszkék reá, mint valami múzeumi kincsre. A gurini levéltárban őrzött, pergamenra írt, kehelyszentelésről szóló okmány ősbibb, mint a svájci, 1253-ból való alkotmánylevél. „Sinnat, no vil altar widar dar Bundesbriaf.”²

RUDOLF HOTZENKÖCHERLE, a neves zürichi nyelvészprofesszor a svájci német jellegzetesség megmaradását a svájciak háromszorosan izolált helyzetére vezeti vissza, amely egész történelmükön végigkísért: a) alpin bezártságokra (ez az ún. Bergschweizerdeutsch-ra még ma is jellemző), — b) periferikus helyzetükre három nagy nyelvközösség peremén, — c) politikai különállásukra, amely adott nyelvi összefüggéseikből már korán kiemelte őket, s századokon keresztül megővta a centralizáló és unifikáló törekvésektől. Idézem HOTZENKÖCHERLET: „Randlage im doppelten Sinn: als Reliktlage und als Grenzlage”.³ Tehát a megőrzöttség és a peremhelyzet. Ez utóbbi a germán—román nyelvi érintkezés klasszikus kutatási területévé tette Svájcot, amint RUDOLF HOTZENKÖCHERLE professzor mondja: „Zu einer schier unerschöpflichen Fundgrube für alle große Probleme der Sprachkontaktforschung”.⁴

Az említett három jellemző vonáshoz hozzáfűznék egy negyediket: újabb keletűt. A modern állami élet jogi rendszere szükségessé tette, hogy Svájc a három államnyelv mellett (német—francia—olasz) törvényileg megkülönböztessen nemzeti nyelveket is (Landessprachen), ezek a német, valójában azonban, ha nem is kimondottan, de gyakorlatilag az alemann (amelyet ebben a vonatkozásban nem nyelvjárásnak, hanem svájci népnyelvnek kell neveznünk), a francia, az olasz és a rétoromán. Ez utóbbi a többi három nemzeti nyelv dédelgetett kedvence: ápolják, féltik, szeretik, büszkék rá.

A négy nemzeti nyelv egyenrangúságát az élet minden területén kifejezésre is juttatják. Így a tavalyi lausanne-i „Expon” az *Art de vivre, Groupe Documents et Traditions* részlegén kiállított és megvásárolható hanglezsorozat mind a négy nemzeti nyelv népköltészetéből, nyelvjárásai sajátosságai-ból és dalaiból gyűjtött össze értékes anyagot. Az „Expo” különben hirdetésin Svájcot büszkén a négy nyelv és 1001 dialektus hazájának nevezi.

A négy nemzeti nyelv e jellemző párhuzamossága a nyelvjárás atlaszok, illetőleg a nyelvjárás szótárak szerkesztésénél is érvényesül. Közöttük a Schweizerdeutsches Wörterbuch (Idiotikon) tekint a legrégebbi múltra vissza: több mint 100 évre; megszakításokkal 1862 óta szerkesztik, s mostanig 13 kötet jelent meg, az utolsó a T címszóval. A Patois de la Suisse Romande-t

² Schweizer Schnabelweid, E churzwyliigi Heimedkund i Gschichte und Prichte us allne Kantön, Gsammllet von Traugott Vogel, Tessin, 381 l. Verlag H. R. Sauerländer & Co. Aarau.

³ RUDOLF HOTZENKÖCHERLE, Schweizerdeutsches Wörterbuch, Schweizerisches Idiotikon, Bericht über das Jahr 1964. Zürich, Plädoyer für die Wörterbücher, 17. l.

⁴ Uo. 17. l.

1924 óta szerkesztik, és a 3. kötetben bezárólag a C címszóig jutottak el. A Dicziunari Rumantsch Grischun 1939 óta készül, most a 4. kötet jelent meg (C-nél tart), a Vocabolario della Svizzera italiana a legfiatalabb hajtás, 1952 óta dolgoznak rajta, még csak az első kötet jelent meg (A címszó).⁵

Ez a jellegzetesen „négynyelvű” szemlélet, négy nyelvben gondolkodás is megerősíti SONDEREGGER professzor megállapítását az állandó szoros nyelvi kontaktusról mint jellemző jegyről.

Visszatérve az általa felemlített és jellemzett három jellemvonásra, az elsőről, a nyelvjárás és a Schriftdeutsch állandó egymásmellettiségéről (koegzisztenciájáról) itt bővebben nem kívánok szólni, mert erről a témáról a Magyar Nyelvőr 1959. évfolyamának 4. számában jelent meg tanulmányom.⁶ Csak egyetlen pillantást szeretnék vetni az *alemann* földrajzi elhelyezkedésére, s azt hangsúlyozni, hogy a svájci alemann nagy zömével az ún. Hochalemannisch (kivételesen Basel, amely Elzász, ill. a Sundgau és Baden zömmel Niederalemannisch nyelvcsoportjába tartozik). A magas hegyek között román nyelvi határhelyzetben találjuk az ún. Bergschweizerdeutschot, ez a régiességében legtisztábban megőrzött alemann-változat. Mivel Svájcban nyelvjárás és Hochdeutsch külön életet élnek, a változatokban rendkívül gazdag, városonként és vidékenként külön sajátosságot mutató Hochalemannisch mit sem törődve a kisebb-nagyobb eltérésekkel egységesen az érintkezés nyelve: a svájci német népnyelv, az ún. Schwyzerdütsch, amely ugyan mint ilyen nem létezik, csak változataiban él. A szomszédos Badenben nem népnyelv az alemann, vagy csak részben az, hanem egyszerűen nyelvjárás, mert — különösen a városokban — a sok betelepült egy többé-kevésbé egységes köznyelvet alakított ki (persze ennek is van nyelvjárásos színezete). Wallisban, Tessinben, Piemontban a másnyelvű környezet különösen konzerválja a nyelvjárást, itt tulajdonképpen sokhelyütt kétnyelvűség áll fenn, francia—alemann, olasz—alemann. A kétnyelvűség a maga klasszikus fokán Elzászban él, ahol az alemann mellett a francia a művelt köznyelv. Bizonyos szempontból kétnyelvűségnek kell tekinteni azt a nyelvjárás—Hochdeutsch egymásmellettiséget is, amely az egész német Svájcra jellemző, csak hogy itt a művelt köznyelv vitán felül az alemann, a Hochdeutsch viszont a külföldiekkel (köztük a németországiakkal) való érintkezés nyelve, valamint a katedráé és az iskoláé; nem mondhatjuk, hogy a szónoklaté is, mert az nagyon sok esetben az alemann. A svájci német számára az alemannhoz való ragaszkodás sok esetben politikai hitvallás, főleg olyan időkben, amikor nagyon nem értettek egyet, vagy nem értenek egyet a németországiak nézeteivel. Az alemann svájci voltuk megvallása, ha valakit állampolgáraik közé fogadnak, elvárják tőle, hogy ne csak értsen, hanem beszéljen is alemannul (Schwyzerdütsch). Ezt a tényt különben már JAKOB GRIMM is felismerte, amikor így ír: „Die schweizerische Volkssprache ist mehr als ein bloßer Dialekt, wie es sich schon aus der Freiheit des Volks begreifen läßt”.⁷

Ami a svájci német népnyelv archaikus voltát illeti, ez lényegében nyelvtörténeti jelenség, s részletkérdéseiben is nagyon tudományos elmélye-

⁵ Uo. 13. l.

⁶ KRAMMER JENŐ, Irodalmi nyelv és nyelvjárások. (A svájci német nyelvművelés kérdései). Magyar Nyelvőr, 83 (1959), 387—399. l.

⁷ JACOB GRIMM, Kleinere Schriften, Bd. 1. Berlin 1879, 115 l., idézi Sonderegger 1. alatt említett cikkében.

dést kíván meg. Ezért mi itt csak némi fogalmat szeretnénk arról adni, miről is van itt szó.

SONDEREGGER professzor említett cikkében a svájci német nyelv régieségének illusztrálására Notker der Deutsche egyik zsolttárrészletét (1000 körül, Sankt Gallen) egyik wallisi tanítványának fordításában közli. Az összehasonlítás meglepő hasonlatosságokat mutat.⁸ Persze fenntartással kell ezt fogadnunk, mert Notker tudós, költő szerzetes, a mai wallisi pedig főleg beszélt nyelv, köznapi idióma, amelyre nehéz az ezer év előtti „könyvnyelvet” autentikusan lefordítani.

Az ófelnémet elemek szembetűnőek azonban pl. az említett Bosco-Gurinból származó ma élő nyelvi anyag tanulmányozásánál. Íme egy kis ízelítő: „D'Ewohnar vo Gurin sen frindlachi Lit, schi gsen di Fremdu gara. Ubaruß gara gsen dä, dy Titsch zällan. Schi warchun ds Lan, schi zian ds Vee üff, schi machun Acha un Chasch.” (Die Einwohner von Gurin sind freundliche Leute. Sie sehen die Fremden gern. Überaus gerne gesehen sind jene, die deutsch reden. Sie bebauen das Land, ziehen das Vieh auf, sie machen Butter /a mai svájci nyelvben Anke/ und Käse.) — Az ófelnémet jelleg szembeötlő, a legtöbb helyütt megtalálhatók a sokszínű teljes vokálisok (Vollvokale) a középfelnémet és újfelnémet *e* vagy *sva* helyén. A régies igealakok: *zällan*, ags. *tellian*, ófn. *zellan* (angol *to tell*), *warchun* (ófn. *werkon*, *werchon*, *wirken*, *tun*, *to work* értelemben). *Vee* gót *faihu*, ófn. *feho*. Megtaláljuk a ma már a svájci nyelvjárásban is ritka, az angolból jól ismert *sum* határozatlan számnevet: „Hia sen noch seba Familiunama (!), *sum* sen ubersetzt chu. . . . An Teil sen in dar Zentralschwiz gganga un *sum* Familia sen üßgstorba.”⁹

Égészen közelfekvő a svájci német népnyelv hasonlatossága a középfelnémethez. Ezt szembeszökően szemlélteti STEFAN SGNDEREGGER kísérlete: a korai Minnesang idejéből való ismert névtelen szerelmi dalt mai normál-svájci népnyelvre fordíttatta le:

Dû bist mîn, ich bin dîn:
des solt dû gewis sîn,
Du bist beslozen
in mînem herzen:
verlor'n ist das slüzzelîn:
dû muost immer drinne sîn.

Du bischt mii, ich bi dii;
das sölscht du gwüß sii.
Du bischt bschlosse
i mim Herze.
Verloore ischt das Schlüsseli:
du muescht immer drin sii.¹⁰

Az összehasonlításhoz fölösleges minden kommentár. Legföljebb a második sorhoz jegyezzük meg, hogy az alemann-változat nyilván a középfelnémet hatására kicsit könyvíví, így a népnyelven inkább ezt hallanók: *da chasch du sicher sii*.

Érdekes példákat kívánunk itt megemlíteni előljáróban a román nyelvi infiltráció, ill. az állandó kontaktus kérdésével kapcsolatban. Ez a legrégebb időktől mindmáig alakító hatással volt a svájci német népnyelvre. Vissza lehetne nyúlni egészen régi romanizálódási folyamatokra, amelyek a mai Svájc területén a rómaiak uralma idején kelta és illír nyelvértegeket értek. Ez főleg

⁸ 1. alatt említett cikkben, 14–15. l.

⁹ L. 2, 318–319. l.

¹⁰ 1. alatt említett cikkben, 15. l.

a helynevek eredetével volna bizonyítható. Magának az országnak nevét is romanizált kelta névre vélik visszavezetni; *Suédas* alakja (a kelta *Suetas* — *Alpos Suetas* — talán *Schweinsberge*), ezt az alemann települők *Swites*, *Swits* alakban vették át. Maradjunk azonban csak az újabb keletű román nyelvi infiltrációk tárgyalásánál, mégpedig nemcsak a szóállományt illetően, hanem a nyelv ritmikai és stilisztikai sajátosságai tekintetében is.

A svájci német népnyelv ilyen stilisztikai és nyelvritmikai vizsgálatát különösen BRUNO BOESCH (a svájci Siebs szerkesztője), most a badeni Freiburg egyetemének germanista professzora szorgalmazta.¹¹ BOESCH professzor hatalmas anyagot gyűjtött össze, de feldolgozásához még csak az első lépéseket tette meg. Pedig csak az ilyen stilisztikai és nyelvritmikai vizsgálatok deríthetnek igazában fényt a sokszínű és polifon svájci népnyelv sajátosságainak egész területére.

A román nyelvi elemek a szókincs terén a legszembetűnőbbek: itt nemcsak a mindenki által ismert *excusez*, *merci* lépten-nyomon való használatára gondolunk, sem pedig arra a körülményre, hogy internacionalizmusokat következetesen és csak franciás alakjukban használnak a svájciak (pl. *telegraph*, *telephon*, *bagage*, *billett*, *conducteur*, *coiffeur* sohasem *frisieur*, mint a németeknél; ellenben *perron quai* helyett *!*, *traiteur*, *dessert*, *boutique*, *change*), hanem a népnyelvbe szinte alakító kedvvel felvett kifejezésekre, ilyenek: az (időt mutató) óra megjelölésére *s Gelereteli* < *Quelle heure est-il?* (Glarus kantonban). Ez az átvétel emlékeztet a franciát tanuló magyar diákok gyakori huncutságára, amikor „Monsieur N'est-ce pas”-nak nevezik el már az első órák után francia tanárukat.

Még egy-két ilyenfajta romanizmus:

- s Küntli — az olasz *conto* mintájára: 'számla; Rechnung' jelentéssel
- s Bremi — olasz *premio*: *Prämie*
- töggel — olasz *toccare*: 'kopácsolni'
- e Biесе Brot — *une pièce de pain* (a *Biесе* szóban az *ie* diftongus)
- r Gwatsch — pofon, olaszul: 'az orca; *la guancia*'
- es Budeli — *petite bouteille*; előfordul a *Butelle*-alak is, kicsinyítés nélkül
- s Puntenöri — *point d'honneur*; 'Ehrensache; becsület dolga'.

Ezek az alemannosított francia—olasz betoldások sűrűn fordulnak elő a svájci német népnyelvi beszédben, s annak romános ízt adnak (persze inkább *français fédéral* formájút). Hasonlóak még: *use komplimentire* (kitessékelni) és rejtettebben: *abegrumpel* < *s'accroupir* 'leguggolni' jelentésben.¹²

Mindezek inkább csak érdekességek annak igazolására, milyen gyakran és milyen örömmel fűz beszédebe a svájci német már régtől francia, olasz, rétoromán beszédelemeket. Ezeket néha közvetíti az általános német köznyelvnek is, így pl. az 1961-es Duden többek között a következő — Svájcban csak *így* használt — szókat veszi fel: *Camionneur*, *Car* (társasautóbusz), *Cervelat* (szafaládé), *Fendant* 'wallisi fehér bor', *Fondue* 'a svájciak nemzeti sajtétele', *Jupe*, *Ravioli*, *Trottinett* (magyarul: 'roller').

¹¹ BRUNO BOESCH, Zur Stilistik der schweizerdeutschen Volkssprache, Schweiz. Archiv für Volkskunde Band 59 (1963).

¹² GEORG THÜRER (Teufen AR) közlései.

A nyelvrítmus és részben a stílus „románosabb” voltáról SONDEGEGGER professzor a következőket írja: „Ja, der singende Akzent der Dialekte und selbst des Schweizerhochdeutschen ist durch die weitgehende Übernahme eines musikalischeren Akzentsystems der romanischen Nachbarsprachen herausgebildet worden. Sprachgeschichtlich liegt hier nichts anderes vor, als die Tatsache, daß die Kraft des stark expiratorischen Druckakzentes des Deutschen, wie er noch im Norddeutschen klar hervortritt, im Lauf der Jahrhunderte in der Nachbarschaft der Romanen gebrochen wurde. Schweizerdeutsch ist bis zu einem gewissen Grade ein Deutsch mit romanischem Akzent.”¹³ Ezt az utóbbi kijelentést a magam részéről nem merném ilyen határozottan megformulálni, igaz, hogy az a „bis zu einem gewissen Grade” enyhít rajta. Mindehhez nagyon körültekintő és mélyreható intonációs, ritmikai vizsgálatok kellenének. Nagyon tanulságos ilyen szempontból Charles Ferdinand Ramuz, a nagy svájci francia író műveinek alemann fordítását tanulmányoznunk. Ezeket kíséreljük meg annak illusztrálását, hogyan jelentkezik bizonyos párhuzamosság. Különösen alkalmas erre Ramuz kitűnő verses elbeszélésének, a *La grande guerre du Sondrebond*-nak a fordítása, mert ebben igazi népi beszéd található, nem annyira szókincsében, mint képalkotásában. A kicsit háryjánoskodó, nyolcvanéves Jean Daniel mondja el baráti körben a nagyon rövid és jelentéktelen „háború”, inkább csetepaté lefolyását.

Ramuz tudvalevően nem nyelvjárásban ír, nagyon is tudatos nyelv-művész, aki szűkebb környezetének, a kissé nehézkes, darabos vaudois szőlőműveseknek, földművelőknek, kertészeknek, halászoknak képeit, mozdulatait, beszédritmusát igyekezett megragadni. „J'ai écrit (j'ai essayé d'écrire) une langue parlée, la langue parlée de ceux dont je suis.” Vagy: „Car toute langue est faite de mots et de phrases, elle est grammaire et syntaxe, mais aussi, en même temps: image, rythme, mouvement.”¹⁴

Ez az „image, rythme, mouvement” elsősorban az, ami megragadta fordítójának és kortársának, Fritz Enderlin-nek „fülhallását”. (Ő thurgauai, tehát a Bodéni tó vidékéről való, Svájc ellenkező pólusáról, de mindkét helyen a tó, a szőlőhegyek, a föld az alapélmény.) „Erdgeruch waadtländischen Bauertums strömt aus dem Werk unseres großen welschschweizerischen Dichters C. F. Ramuz. Bei der Lektüre seiner Verserzählung: *La grande guerre du Sondrebond* geschah mir etwas Seltsames. Ich hörte durch den Tonfall des Erzählers, des achtzigjährigen Weinbauern Jean Daniel, ganz vernehmlich die Stimme eines alten oberthurgauischen Sonderbundveteranen. Der selbe Schritt und Tritt der Sätze, die selbe Art des Ausdrucks, des Sehens und Fühlens. — Mich drängte es, die verhallende Dorfsprache von Alt-Kesswil im Schriftwort festzuhalten für die Freunde einer Mundart, der die Kraft innewohnt, die Dichtung eines Ramuz unverzerrt widerzuspiegeln.”¹⁵

¹³ 1. alatt idézett cikkben, 12–13. l.

¹⁴ Idézi VALÉRIA LUPO, a Derborence olasz fordítónője az olasz nyelvű fordítás előszavában. Ezt a Fondation C. F. Ramuz, Bulletin 1961 — franciául közli. Az idézett sorok e füzet 6. oldalán olvashatók (Ramuz vu d'Italie, Turin, Mars 1941. Valeria Lupo. Traduction de Daniel Simond).

¹⁵ C. F. RAMUZ, *La Grande Guerre du Sondrebond*. FRITZ ENDERLIN. *De Sonderbunds-Chrieg Aus dem Französischen des C. F. Ramuz ins Oberthurgauische übertragen und dem Original gegenübergestellt*, Verlag Huber & Co. Aktiengesellschaft, Trauenfeld Zweite Auflage 1962. Nachwort 76–77. l.

A verses elbeszélés kétnyelvű kiadása nagyon elősegíti az összehasonlítást. (Az érdekesség kedvéért az alábbiakban a bevezető sorok magyar fordítását is közöljük, ez Örvös Lajos műve.)¹⁶

Le vieux Jean Daniel qui a huitante ans
n'est pas comme les jeunes gens d'à présent
qui sont malades tout le temps;
il est solide comme un chêne.
Il dit: „Je n'ai jamais rien eu,
j'ai bons bras, j'ai bonne tête,
il n'y a que les jambes qui ne vont plus.”

On dit: „Vous avez de la chance.”
„Ah! bien oui”, qu'il dit, „si j'avais mes jambes;
seulement on ne les a plus.”

Der aalt Schäng-Daniel mit sine-n-Achzge
ischt öd wie jungi Lüüt vo hützetags,
wo's ganz Ziit chrangg send wege nünt.
Da ischt en Zääche wie-n-e-n Aach.
Er saat: „Meer het no nie nünt gfäält.
Der Aarm isch guet, de Chopf isch guet;
blos mini Bòd send nünt me wert.”

Ond saat mer em: „Eer hòd nò Gfell.”
„Jò friili”, meent er, „bis uf d'Bòd.
Blos mini Bòd send nünt me wert.”

A nyolcvanéves vén Jean-Daniel
most is legény a talpán még, ha kell,
nem kényes, mai siheder;
olyan kemény, akár a tölgy.
Mondja is: „Sohse voltam beteg, —
a karom jó, az eszem vág,
csak a járásom egyre nehezebb.”
„Szerencsés vagy” vetik oda.
„Hátha még a régi lábam volna;
igen, de már oda!...”

A Ramuz-féle francia eredeti és annak thurgauai fordítása ritmusukban (nem is annyira verstani, mint inkább intonációs szempontból) meglepően azonos tőről fakadtak. Ez azzal magyarázható, hogy az alemann sokkal koncentráltabb, tömörebb, mint a Hochdeutsch, vokálisai dúsak, színesek. A hiátusokat mindenütt liaison tölti ki, így ugyanolyan a nyelv folyása, mint a franciáé. Azáltal, hogy az infinitívusok nem -n-re, hanem -e-re végződnek, a befejezett participiumok is magánhangzóval csengenek ki, s a ge-partikula csak egyszerűen g, amely gyakran beleolvad az utána következő mássalhangzóba, kitűnően idomul ez a német nyelvi változat a franciához.

¹⁶ RAMUZ, A nagy-nagy sondrebondi háború, Magyar Helikon 1960. Fordította és az utószót írta Örvös Lajos.

Figyeljünk meg néhány részletet: Le vieux Jean Daniel — Der aalt Schäng-Danieel: a két szókapcsolat azonos ütemű; ezt az teszi lehetővé, hogy a thurgauiban az „alt”-ban hosszú az *a*, a *Schäng* alak a *Jean* nazálisát viszi át az alemannba, a *Daniel*-ben pedig a thurgauai ejtésben is a név végén a hangsúly. Nagyon sikerült megoldás a jelzői mellékmondat (qui a huitante ans) utójelzős szerkezettel való fordítása s ritmikailag remekül összecseng a *sine-n Achzge* és *huitante ans* (az erősen gutturálisan ejtett *ach*-hang hasonló effektusú, mint a nazálissal egybekötött *-te* (tə). Az *Achzge*-ben az *e-t* az előtte levő hangzótörlődés miatt erősebben ejtik (nem svá-nak), miáltal ekvivalensévé lesz az *ans* (ã)-nak.

Ritmikailag kitűnően összecseng *comme un chéne* — *wie-n-e-n Aach*, az *Aach*-ban a hosszú *a* jól megfelel a francia *ê*-nek, s a *ch*-re való kicsengés, amely az alemannban nagyon erőteljes, jól egybevág a versben hangzó francia *e-caduc*-kel. Ilyen szerencsés megfelelések *jambes* és *Boo* (Beine); „Vous avez de la chance” — „Eer hòdd nõ Gfell” (“Ihr habt noch Glück.”).

A francia—alemann összecsengés és a képalkotás azonosságát szembe-
ötlő:

n'est pas comme les jeunes gens d'à présent
qui sont malades tout le temps;
ischt öd wie jungi Lüüt vo hützetags
wo's ganz Ziit chrangg send wege nünt.

n'est pas — ischt öd (nöd, net helyett a thurgauiban: öd)
jeunes gens — jungi Lüüt
d'à présent — vo hützetags (a *vo* f-fel hangsúlytalan, szinte beleolvad
a hützetags-ba, majdnem aposztrófált, mint a franciában a *de*:
hützetags-ban az *e* alig hangzik)
qui sont — wo's (az alemannban a vonatkozó névmás minden eset-
ben *wo*)
tout le temps — ganz Ziit (azáltal, hogy az újfelnémet diptongusa:
Zeit, az alemannban még hosszú monophong, hangzásban jobban
megfelel a *le temps*-nak)
j'ai bons bras, j'ai bonne tête — der Aarm isch guet, de Chopf isch guet
ritmikailag jól megfelelnek (még a bons—bonne különbség is némi
tükröződéshez jut abban az alemann törvényszerűségben, hogy
magánhangzóval kezdődő szó előtt *der*, mássalhangzóval kezdődő
szó előtt *de* a névelő).

Nézzünk meg négy sort még a második fejezetből, ahol Jean Daniel
mesélni kezd élményeiről:

„Cette guerre du Sondrebond”, qu'il dit,
„c'est la faute des catholiques,
ils auraient voulu avoir la Suisse
rien qu'à eux et puis c'est fini.”

„De Sonderbunds-ehrieg”, saat er zmòdl,
„ò dem send di Kchatolische tschold;

die hòòd d'Schwiiz wele hòò
elòò för ene ond denn Schluß."

(haben wollen haben — mint a franciában)
(allein für sich)

Itt nem is annyira a nyelvritmikai hasonlóság a meglepő, mint a gondolati ritmus azonossága, ez sorról sorra nyomon követhető. Azonos történelem, azonos népi gondok két egymástól eltérő nyelven azonos kifejezési módot teremtenek.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy C. F. Ramuz nagyon tudatos nyelv-művész, aki nem a népi nyelv külső eszközeivel (tájszólási elemekkel), hanem a népi gondolkozás ritmusával, képalkotásaival fejezi ki főhősének eszejárását, jellemét, természetét. A thurgau fordító ugyanazt teszi, noha a nyelvjárást használja fel, mert ez a nyelvjárás sokkal közelebb áll Ramuz nyelvéhez. Ezt igyekeztünk bizonyítani.

Nézzünk most vers helyett prózát, Ramuz egy regényéből: La grande peur dans la montagne, amelynek egy részletét Werner Günther, a neuchâtel-i egyetem germanista professzora oberargauisch (landbernisch) nyelvjárásba fordított le annak bizonyítására, mennyivel közelebb jut ez a francia eredetihez, mint a Hochdeutsch-fordítás.¹⁷

Ennek szemléltetésére az alábbiakban néhány sort három nyelven közlünk, s összehasonlítva néhány érdekességet állapíthatunk meg:

(A legény a miatta meghalt szeretőjének holtteste előtt áll.)

— Ah! dit Joseph, c'est à cause de moi... Ah!

Il recommençait, mais à présent c'est vers elle qu'il se tournait:

— Ah! c'est à cause de moi!... Oh! qu'est-ce que tu as fait?

Il s'était avancé un peu, c'est de quoi les deux autres avaient aussitôt profité pour se glisser le long du mur jusqu'à la porte; si bien qu'il n'y a plus eu que lui, et elle, dans la chambre; ils n'ont plus été que les deux.

— Tu n'aurais pas dû, Victorine!

Il s'est avancé encore un peu:

— Tu aurais dû m'attendre. Tu vois bien que je serais venu...

— Jäso! het der Joseph gseit, wäge mir... Jäso!

Er ischt e chli vorwärts gange gsi, und die beide angere hei gschwing profitiert und si der Wang no zur Tür g'schliche; so si ume no är und äs ir Stube gsi:

— Du hättsch nid sölle, Viktorinli!

Er isch no e chli vorwärts gange:

— Du hättsch sölle uf mi warte. Du gsehsch jo, i wär cho...

— Ah! hat Joseph gesagt, um meinetwillen ist dies — um meinetwillen.

Er hub wieder an, aber jetzt wandte er sich ihr zu:

— Ah! es ist um meinetwillen... Was hast du getan?

¹⁷ WERNER GÜNTHER, C. F. RAMUZ, Verlag Paul Haupt, Bern 1948. Ebben a monográfiában, a 320. oldalon közli Werner Günther a 158. oldalon bemutatott Ramuz-szemelvény (La Grande Peur dans la Montagne egy jellemző részlete) Oberaargauisch fordítását.

Er war ein wenig näher zu ihr hingetreten, die andern nutzen sofort diese Gelegenheit, um der Mauer entlang nach der Tür zu schlüpfen; und also war jetzt nur er hier in der Kammer. Er war da und sie. Nur sie beide sind in der Kammer gewesen.

— Das durftest du nicht tun! hat er gesagt. Er ist noch etwas näher zu ihr hingetreten:

— Du siehst ja, daß ich gekommen wäre, Victorine!¹⁸

Mindenekelőtt leszögezhető, hogy Ramuz mesterien érzékelteti a legény félénk, tétova zavarát, amellyel megholt szeretőjéhez közeledik. Nem tudja felfogni, mi történt, beszél hozzá, beszél magában. Szívet elállító, szagatott tömörség az, amit Ramuz alkalmaz, csak amikor a két jelenlevő felhasználja az alkalmat és kioson, nyúlik meg a mondat. Mindezt mesterien adja vissza az alemann már fentebb jellemzett erős koncentrátsága, amire a Hochdeutschban sokkal nehezebb megtalálni a nyelvi eszközöket (a fordítás persze lehetne jobb). *a dit het gseit; à cause de moi wäge mir* (az ä rövid) jól érzékelteti a holttest láttára elakadó lélekzetet, az *um meinetwillen* erre nem képes. Sorról sorra könnyen bizonyítható lenne (egyébként mindenki meggyőződhetik róla), hogy az alemann adekvátában tükrözi az eredetit. De itt csak egy-két különösen meglepő ritmikus közelségre mutatunk rá. Il s'était *avancé un peu Er ischt e chli vorwärts gange gsi* A magánhangzóra való kicsengés (*peu — gsi*), az *un peu — e chli* azonos ütemhossza, a *c'est avancé — vorwärts gange* hasonló ütemhossza, mind hozzásegítenek, hogy a Ramuz kívánta ritmus megmaradjon. Ezt a Hochdeutsch elveszti (*Er war ein wenig näher zu ihr hingetreten*) s ezzel körülményessé válik. Remekül adja vissza az alemann a következőt: *Tu n'aurais pas dû, Victorine! Du hätsch nid sölle, Viktorinli!* (ahol *sölle* ejtése *söue*, ami még kedvezőbb: *dû — söue*), ezzel szemben a Hochdeutsch változat teljesen félresikerült. (Hasonlóan a *Tu vois bien que je serais venu . . . Du gsehsch jo, i wär cho . . .*, ahol a magánhangzóra való kicsengés azonossága megint előnyére van az alemann fordításnak, valamint a rendkívüli, még a francia eredetin is túllevő tömörség: *i wär cho — daß ich gekommen wäre*.)

A két kiragadott fordítási részlet: a verses és a prózai, eléggé szemléltetik azt az állításunkat, hogy nyelvritmikai rokonság van az alemann és Ramuz nyelve között. Hogy ez bizonyos mértékben általánosítható a franciára és SONDEREGGER fent idézett véleményét támasztja alá: Schweizerdeutsch ist zu einem gewissen Grad ein Deutsch mit romanischem Akzent, — az következik a nagyon dús és változatos vokalitásból, a tömörségből és a gyakori magánhangzóra való kicsengésből.¹⁹

Végül említsük meg a svájci német népnyelv még egy jellegzetességét, amelyet SONDEREGGER professzor nem sorolt fel. S ez — ötödik jellegzetes jegyként — az a körülmény, hogy svájci német népnyelven ma is termékeny, virulens irodalomalkotás folyik, tehát élő irodalom nyelve is a svájci német. Nemcsak mint nyelvjárási különlegességek jelennek meg könyvek, költői

¹⁸ A Hochdeutsch fordítás W. J. GUGGENHEIM műve: C. F. RAMUZ, Das große Grauen in den Bergen, Fischer Bücherei.

¹⁹ A svájci német népnyelv ritmusával BRUNO BOESCH, jelenleg freiburgi egyetemi tanár (Freiburg i. Breisgau) foglalkozik. Vö. tanulmányát az 1. alatt idézett kötetben 31—39. l. Zum Sprachrhythmus des Schweizerdeutschen.

alkotások, hanem a svájci olvasók szükségét érzik annak, hogy népnyelvükön is olvassanak, vagy pl. a rádióban hallgassanak írói műveket.

Nevezetesen Johann Peter Hebel „Alemannische Gedichte” kötete óta élénkült fel az alemann népnyelvű irodalom. Így nemcsak beszédben és írásban, hanem az irodalomban is párhuzamosság, egymásmellettség, koegzisztencia tapasztalható Svájcban alemann és Schriftdeutsch között.

Több mint másfél évszázada, hogy Hebel „Alemannische Gedichte” kötete megjelent. Azóta Hebel klasszikusa az alemann költészetnek (bár a német prózairásnak is). Hebel maga a szomszédos Badenben élt, de Baselben született és mindvégig szeretettel emlékezett kisiskolás korára is.²⁰

1960-ban a Reclam kétnyelvű kiadásban hozta ki Hebel költeményeit.²¹ Sokan nehezményezték az irodalmi német fordítást, mondván, hogy a nyelvjárásban éppen a tősgyökeresség, a sajátos zamat, a jellegzetes árnyalatok a fő érték (urchig — ahogy az alemannok mondják), s ez elvész az irodalmi nyelvi változatban. A fordító Richard Gäng azzal indokolja a Hochdeutsch átültetést, hogy nem német ajkúak számára így válik érthetővé az alemann nyelv szépsége. Segítségül véve a Hochdeutsch fordítást, nem kell a megértés nehézségeivel bajlódniuk, egyszeriben elébük tárul az eredeti minden szépsége, gazdag képszerűsége, úgy, hogy hamar eldobják a mankót, s már csak az alemannt olvassák. Richard Gäng igazát bizonyítja, hogy a kétnyelvű kiadás alapján az „Alemannische Gedichte” japán fordítóira is akadt.

Az alemann mint svájci népnyelv tehát ma irodalmi rangú; negyedévenként megjelenő folyóirat,²² gazdag évi könyvtermés, rendszeres rádióadások s mindenekelőtt a svájci német nép tartják meg élő, fejlődő nyelvi valóságuknak.

KRAMMER JENŐ

²⁰ Erinnerung an Basel: Z' Basel an mim Rhi / jo dört möchti si! (Reclam, 154. l.)

²¹ JOH. PETER HEBEL, Alemannische Gedichte mit hochdeutscher Übertragung von Richard Gäng, herausgegeben mit einer Einleitung von Wilhelm Zentner, Philip Reclam jun. Stuttgart 1966.

²² Schwyzerlüt, Zytschrift für üses Schwyzerdütsch Erschynt 4 mal im Jahr. Redaktion: Beat Jäggi, Bärn-Bümplitz, Verlag und Druck „Schwyzerlüt” (1965: 27. Jahrgang).

